

РОЗДІЛ 1

МЕТОДИКА НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ

1.1. Сучасні підходи до аналізу художнього твору: види, принципи, способи

Поліщук О. М.

Мета: удосконалення знань слухачів щодо технологій аналізу художнього твору, методики, принципів їх упровадження; формування уміння застосовувати елементи сучасного аналізу у власній педагогічній практиці.

План

1. Аналіз як термін і поняття.
2. Мета і специфіка шкільного аналізу літературних творів.
3. Основні принципи та функції аналізу художнього твору в школі.
4. Взаємозв'язок видів та способів художнього аналізу в шкільній практиці.

Ключові слова: аналіз, синтез, читацьке сприйняття, інтерпретація, художній твір, ідейно-естетичний зміст твору, принципи організації аналізу, закони та завдання аналізу, компаративістика.

Основний зміст

1. Аналіз як термін і поняття.

Аналіз літературного твору (грецьк. *analysis* – розклад, розчленування) – логічна процедура, суть якої полягає у розчленуванні цілісного літературного твору на компоненти, елементи, у розгляді кожного з них зокрема та у взаємозв'язках з метою осягнення, характеристики своєрідності цього твору.

У вузькому розумінні слова **аналіз** – це розчленування цілого на складові частини з метою проникнення у внутрішню суть твору, розгляд його окремих компонентів, з'ясування їх ролі у безпосередньому живому функціонуванні; у широкому значенні – це поглиблення на основі тексту попередніх вражень, знань учнів про художній твір як ідейно-естетичну цінність.

Аналіз літературного твору – логічна процедура, суть якої полягає у розчленуванні цілісного літературного твору на компоненти, елементи, в розгляді кожного з них зокрема та у взаємозв'язках з метою осягнення, характеристики своєрідності цього твору.

Аналізувати художні твори вчителів літератури доводиться майже на кожному уроці – і в цьому криється як позитив (формується ґрунтовне професійне вміння, яке може перерости у майстерність), так і негатив: аналіз витвору художнього слова може стати буденною справою, навіть звестись до шаблону. В такому разі твір втрачає свою привабливість для учнів насамперед тому, що ігнорується природа мистецтва, недооцінюється її специфіка, образне бачення світу митцем. Учитель переважно орієнтує учнів на фабульно-сюжетний рівень сприймання, не виховуючи в них широкого підходу до художнього твору як до явища мистецтва, як до цілісної естетичної структури.

Звичайно, це не означає, що традиційні підходи до вивчення творів красного письменства (такі, як "слідом за автором", проблемний, пообразний) застаріли. Просто вони перестали бути єдино прийнятними для сучасного вчителя, перед яким сьогодні відкриваються необмежені можливості для використання різноманітних літературознавчих підходів в оцінці, а точніше – в судженнях про художній твір.

"Аналіз – термін дещо умовний: у шкільній практиці він означає не тільки розчленування твору на його складники з метою докладнішого, повнішого пізнання їх, а й виведення певних суджень, умовиводів, понять, тобто *синтез*, – пише доктор педагогічних наук Н.Й. Волошина. Аналітичні елементи дій у процесі розгляду твору завжди супроводжуються синтезуючими" [4].

Є.А. Пасічник теж переконаний, що аналіз неможливий без синтезу, бо він обов'язково передбачає певні порівняння, зіставлення, узагальнення. Дійсно, частина осмислюється лише в контексті цілого, хоч ці поняття нерідко протиставляють одне одному [14].

Аналітичні елементи дій у процесі розгляду твору завжди супроводжуються синтезуючими. *Синтез* – виведення певних суджень, умовиводів, понять.

Читач розпочинає аналізувати, коли переносить предмет у свою свідомість. Нарешті, він мусить синтезувати інформацію, тобто відновити зв'язок окремо розглянутих елементів із цілістю предмета і тим самим одержати несуперечливу єдність. У поняттях філософії це можна представити як ланцюжок, що "розкручується" по спіралі: *об'єкт – суб'єкт – суб'єктивований об'єкт (суб'єктно-об'єкт)*. У синтезі дослідник не механічно повертається до цілісності предмета – тепер це вже нова цілісність, що збагачена його мисленням і містить у собі не знаний раніше сенс. У такому випадку синтез рівнозначний *інтерпретації*. Інтерпретація, відтворюючи предмет, надає йому особистісного сенсу.

2. Мета і специфіка шкільного аналізу літературних творів.

Вчити учнів аналізувати художній твір – означає відокремлювати, бачити, знаходити, визначати складові частини художнього твору, досліджувати їх, робити аргументовані висновки; синтезувати виокремлені частини, щоб побачити твір у цілому: відчуті його естетичну цінність, усвідомити зміст, дати самостійну, обґрунтовану, критичну оцінку.

Ознайомлення з літературним твором, його вивчення має кілька етапів – безпосереднього читацького сприйняття, аналізу художнього тексту і його оцінки.

Мета шкільного аналізу творів – розкрити ідейно-естетичний зміст шедеврів красного письменства. Первинне ознайомлення з художнім твором ще далеко не завжди забезпечує належне розуміння. Психологічні дослідження показують, що сприймання його відзначається вибірковим характером. Учні часто схоплюють лише той зміст, який лежить на поверхні, не помічаючи багатьох художніх компонентів, не проникають у суть явищ, внаслідок чого у них може складатися збіднене,

У синтезі дослідник повертається до цілісності предмета – тепер це вже нова цілісність, збагачена його мисленням, із незнаним раніше сенсом. У такому разі синтез рівнозначний *інтерпретації*.

Опрацювання літературного твору має кілька етапів – безпосереднє читацьке сприйняття, аналіз художнього тексту і його оцінка.

Мета шкільного аналізу творів – розкрити ідейно-естетичний зміст художнього твору.

а то й неправильне уявлення про твір письменника. Це й вимагає необхідної корекції процесу сприймання художніх творів на уроках літератури.

"Мистецтво аналізу, – стверджував доктор пед. наук Є.А. Пасічник, – полягає в тому, щоб викликати в учнів потребу розібратись у тих пластах художнього твору, які залишилися або непоміченими, або недостатньо осмисленими школярами, тобто повернути до учнів твір новими гранями, збудити нові почуття й емоції, захопити силою і глибиною думки митця, майстерністю художнього зображення" [14].

Шкільний аналіз твору ґрунтується на засадах літературознавчого аналізу, однак аналіз твору в школі, безумовно, має свою специфіку, а саме:

це **емоційний аналіз** (він має викликати в учнів безпосередній інтерес до твору, емоційне враження, сприяти створенню атмосфери зацікавленості тощо);

це **пізнавальний аналіз** (за допомогою аналізу твору вчитель знайомить учнів з особливостями життя, культури, літератури того чи іншого народу, творчою манерою митця, художньою своєрідністю тексту та ін.);

виховний (будь-який аналіз має сприяти формуванню моральних якостей учнів, їх естетичного смаку, розвитку творчих здібностей, забезпечувати особистісно зорієнтоване навчання).

3. Основні принципи та функції аналізу художнього твору в школі.

У педагогічній практиці та методиці літератури визначилися вимоги, дотримання яких забезпечує проведення аналізу на належному науковому рівні, сприяє збудженню в учнів потрібної інтелектуальної та емоційної активності, а значить – і свідомому, міцному засвоєнню виучуваного твору.

На основі законів дидактики в методиці

Шкільний аналіз твору має бути:

емоційним

(викликати в учнів безпосередній інтерес до твору, емоційне враження, сприяти створенню атмосфери зацікавленості тощо);

пізнавальним

(знайомити учнів з особливостями життя, культури, літератури);

виховним

(формувати моральні якості учнів, їх естетичний смак, розвивати творчі здібності).

На основі законів дидактики в методиці літератури визначено основні принципи та функції аналізу художнього твору в школі.

літератури визначено основні принципи аналізу художнього твору в школі.

1. **Принцип історизму:** конкретно-історичний підхід до аналізу твору; врахування особливостей суспільного життя зображеної в творі епохи.

2. **Принцип науковості:** проведення аналізу твору з позиції сучасного літературознавства; врахування ідейно-художньої своєрідності виучуваного твору, його родової та жанрової специфіки.

3. **Принцип єдності змісту й форми:** виявлення їх взаємозв'язку (зміст оформлений, форма змістовна); з'ясування провідної ролі змісту і впливу форми на зміст; розкриття взаємозв'язності елементів змісту й форми, перехід одного в друге; показ використання письменником певних елементів форми для вираження певних елементів змісту.

4. **Принцип доступності** учням різного віку та розвитку – і самих наукових положень, і методів, прийомів, форм роботи; врахування суми педагогічних обставин, в яких проводиться аналіз.

5. **Принцип емоційності:** забезпечення умов поглибленого переживання учнями почуттів та вражень, викликаних під час першого читання, з метою посилення виховного твору на юних читачів.

Дотримання цих принципів допомагає вчителю домогтися єдності почуття і мислення у сприйнятті твору, уникнути шаблону та схематизму в аналізі художніх текстів, забезпечує можливість творчого підходу й здійснення розгляду кожного з них.

Крім принципів організації аналізу літературного твору, не менш важливими є також функції шкільного аналізу. Серед них доречно виділити такі:

– **когнітивна** (засвоєння літературних знань, читачьких умінь та навичок у процесі аналізу);

Принципи шкільного аналізу художнього твору:

- історизму;
- науковості;
- єдності змісту й форми;
- доступності;
- емоційності.

Функції шкільного аналізу:

- когнітивна;
- естетична;

- естетична (забезпечення розгляду твору як мистецького явища);
- виховна (виховання читацьких потреб та інтересів особистості);
- мотиваційна (формування мотивів аналізу твору);
- аксіологічна (виявлення духовно-ціннісного потенціалу літературного твору);
- рецептивна (пізнання світу та себе через прочитане);
- комунікативна (здійснення діалогу між автором, текстом та читачем);
- проектувальна (усвідомлення та формування близьких та віддалених цілей аналізу, вибір засобів їх досягнення);
- коригувальна (подолання наслідків впливу низькопробної літератури, формування вмінь поцінувати твори класичної та сучасної художньої літератури, протистояти бездуховному потоку інформації).

Виходячи з того, що природа художнього сприйняття літературного твору має суб'єктивний характер, аналіз твору в школі має враховувати "читацьке право" учнів на своє ставлення до прочитаного, а одним із головних його завдань є формування інтерпретаційної свідомості юного читача.

4. Взаємозв'язок видів та способів художнього аналізу в шкільній практиці.

Вибір виду чи способу аналізу твору залежить від композиційних особливостей, змісту, рівня складності літературного твору. Невдало обраний засіб розгляду художнього тексту може позбавити школярів розуміння спілкування з письменником, текст багато втрачає в естетичному плані, порушуються поняття художнього тексту як твору мистецтва.

Поняття виду аналізу ототожнюють зі "способом аналізу", інші – з методом. Літературознавчий словник-довідник надає виду

- виховна;
- мотиваційна;
- аксіологічна;
- рецептивна;
- комунікативна;
- проектувальна;
- коригувальна.

Одним із головних завдань художнього сприйняття літературного твору є формування інтерпретаційної свідомості юного читача.

Залежно від рівня складності твору, навчальних можливостей школярів обираємо різні види та способи аналізу, які дають можливість найглибше зрозуміти художній текст.

аналізу самостійного значення: "... методи визначають види аналізу літературного твору, які можуть здійснюватися різними способами".

Залежно від рівня складності твору, навчальних можливостей школярів обираємо різні види аналізу, які дають можливість найглибше зрозуміти художній текст.

Традиційні види аналізу.

1. *"Слідом за автором"* – розбір та осмислення компонентів твору у зв'язку з розвитком сюжету.

2. *Пообразний* – розбір та осмислення окремих образів-персонажів літературного твору.

3. *Проблемно-тематичний* – пошук відповідей на запитання, завдання з перспективою виходу на інші, ширші проблеми.

Нетрадиційні види аналізу.

1. *Літературознавчий* – поглиблене вивчення літературно-критичних джерел, а саме: творчих (чернеток, варіантів текстів), ділових (ділових паперів, листів), інтимних (щоденників, мемуарів), критичних (нарисів, зауважень, інформації про видання твору тощо).

2. *Стилістичний* – дослідження стильових особливостей тексту, стилю письменника.

3. *Композиційний* – дослідження взаємозв'язку компонентів літературного твору.

4. *Лінгвістичний* – спостереження за мовними одиницями художнього твору, дослідження мовних особливостей тексту.

5. *Компаративний* (порівняльний) – встановлення зв'язків, спільних рис у прочитаних текстах; спостереження за зображенням на малюнках до прочитаного твору; порівняння інших інтерпретацій літературного тексту.

6. *Структурно-семантичний* – дослідження особливостей поєднання фраз у тексті за логічним, асоціативним принципами; встановлення причин зміни значення певних семантичних одиниць.

Традиційні види аналізу.

1. *"Слідом за автором"* (за розвитком дії).

2. *Пообразний.*

3. *Проблемно-тематичний.*

Нетрадиційні види аналізу.

1. *Літературознавчий.*

2. *Стилістичний.*

3. *Композиційний.*

4. *Лінгвістичний.*

5. *Компаративний* (порівняльний).

6. *Структурно-семантичний.*

7. *Філологічний.*

8. *Герменевтичний.*

9. *Гендерний.*

7. *Філологічний* – комбіноване дослідження лінгвістичних та літературознавчих особливостей тексту.

8. *Герменевтичний* – тлумачення багатозначних у змістовому плані текстів або назв текстів.

9. *Гендерний* – аналіз символіки тексту з урахування особливостей чоловічого або жіночого сприйняття світу.

Практика викладання літератури свідчить, що розбір літературного твору одночасно може бути докладним і лінгвістичним, оглядовим і пообразним дослідженням ліричного твору і стилістичним тощо.

Питання про способи аналізу літературного твору в школі й досі лишається дискусійним. Тут велику роль відіграє живий досвід учителів-практиків. На сторінках фахової преси словесники не тільки аналізують програмні тексти з тієї чи іншої точки зору, а ще й зіставляють їх, враховують історико-літературний контекст, розвиток філософської думки, культури тощо. Способи аналізу творів літератури дедалі збагачуються, розширюються, поглиблюються, відкриваються нові.

Отже, види та способи аналізу використовуються у взаємозв'язку. Який засіб є найкращим – вирішувати вчителю.

Практика викладання літератури свідчить, що розбір літературного твору одночасно може поєднувати різні види та способи аналізу.

Завдання для самоконтролю

1. Обґрунтуйте сутність поняття "аналіз літературного твору".
2. Поясніть, чому такими важливими у процесі вивчення художнього твору є синтез та інтерпретація?
3. Як ви розумієте мету шкільного аналізу творів?
4. У чому виявляється специфіка шкільного аналізу?
5. Із яких етапів складається процес вивчення літературного твору?
6. Розкрийте сутність основних принципів і функцій аналізу художнього твору в школі.
7. Від чого залежить вибір видів та способів аналізу твору в шкільній практиці?

Список використаних джерел

1. Бабенко К.П. Взаємозв'язок видів та шляхів художнього аналізу в шкільній практиці / К. П. Бабенко // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 2004. – № 6. – С. 14–16.
2. Білоус П. Особливості сприймання художнього твору / П. Білоус // Українська мова та література. – 2003. – № 34 (338). – С. 9–12.
3. Бугайко Т.Ф. Навчання і виховання засобами літератури / Т.Ф.Бугайко, Ф.Ф.Бугайко. – К. : Рад. школа, 1973. – 176 с.
4. Волошина Н.Й. Наукові основи методики літератури : посібник для студ. вузів / [Н.Й. Волошина та ін.] ; за ред. Н. Й. Волошиної. – К. : Ленвіт, 2002. – 344 с.
5. Ісаєва О.О. Концептуальні основи аналізу художнього тексту в школі / О.О.Ісаєва // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 2004. – № 6. – С. 2–5.
6. Кирилук З.В. Головне завдання уроку літератури – підготувати кваліфікованого, грамотного читача / З.В. Кирилук // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 2004. – № 6. – С. 2–4.
7. Марко В.П. Основи аналізу літературного твору / В.П. Марко // Дивослово. – 1998. – №№ 10, 12.
8. Мірошніченко Л.Ф. "Слідом за автором", пообразний, проблемно-тематичний шляхи аналізів / Л.Ф. Мірошніченко // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 2004. – № 6. – С. 24–28.
9. Мірошніченко Л.Ф., Мірошникова Н.О. Шляхи аналізу художнього тексту: класифікація, стисла характеристика (У шкільній практиці. У сучасному літературознавстві) / Л.Ф. Мірошніченко // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 2001. – № 5. – С. 15–17.
10. Мірошникова Н.О. Найуживаніші літературознавчі методи аналізу художнього твору (Стисла характеристика) / Н.О. Мірошникова // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 2004. – № 6. – С. 11.
11. Марко В. Як готувати сучасного вчителя української літератури / В.П. Марко // Дивослово. – 2015. – № 1.
12. Неділько В.Я. Методика викладання української літератури в середній школі / В.Я. Неділько. – К. : Вища школа, 1978. – 247 с.
13. Калита О. Стилістичний аналіз художнього тексту за мовними рівнями / О.Калита // Дивослово. – 2015. – № 4.
14. Пасічник Є.А. Методика викладання української

літератури в середніх навчальних закладах : навчальний посібник [для студентів вищих закладів освіти] / Є. А. Пасічник. – К. : Левіт, 2000. – 384 с.

15. Вертій О. Методика вивчення української літератури на сучасному етапі : основні ознаки і поняття / О.Вертій // Дивослово. – 2012. – № 4. – С. 28–37.

16. Ситченко А.Л. Вивчення художнього твору в школі: деякі аспекти проблеми / А.Л. Ситченко // Українська мова і література в школі. – 1999. – № 1. – С. 25–29.

17. Халін В. До проблеми художнього сприймання творів літератури / В. Халін // Українська література в загальноосвітній школі. – 2004. – № 5. – С. 5–7.

18. Шалагінов Б.Б. Науковий та "шкільний аналізи художнього тексту"/ Б. Б. Шалагінов // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 2004. – № 6. – С. 6–9.

19. Державний стандарт базової та повної загальної середньої освіти : затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 року № 1392 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua/ua/often-requested/state-standards/>.

20. Софій Н.З. Інноваційні методи навчання та викладання : теоретичне підґрунтя та методика використання / Н.З.Софій. – К. : Проект "Рівний доступ до якісної освіти", 2007. – 61 с.